

Різне

УДК 332.122:314.43

Палапа Н., д-р с.-г. наук, с. н. с. (Інститут агроекології і природокористування НААН)

Вплив демографічних процесів на динаміку чисельності сільських населених пунктів

Проаналізовано демографічний стан сільських територій в Україні. Виявлено, що кількість сільських населених пунктів з роками стрімко зменшується. Розглянуто стан освіти українців на селі. Запропоновано заходи щодо стабілізації демографічної ситуації на сільських територіях.

Ключові слова: сільські населені пункти, природне скорочення населення, зайнятість, міграційні потоки, соціальний розвиток.

Суть проблеми. Станом на 1 лютого 2013 р. загальна кількість українського населення становила 45,5 млн. осіб, у тому числі 31,3 млн. міських жителів та 14,1 млн. сільських жителів. Найбільш заселеними сільськими поселеннями є Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська та Одеська області, а найменше сільського населення проживає у Кіровоградській, Луганській та Чернігівській областях. Доцільно зазначити, що починаючи з 80-х років в Україні є тенденція до зростання кількості міст, у той час як селища міського типу та сільські населені пункти продовжують зникати, що, у свою чергу, призводить до скорочення кількості сільських рад та поглиблює демографічну кризу.

З огляду на демографічні проблеми та соціально-економічні негаразди в країні [1, 2], показники смертності переважають показники народжуваності і, як наслідок, – спостерігається вимирання цілих сіл, що підтверджується статистичними даними. Прогнози Інституту економіки НАН України, Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, разом із міжнародними закладами, передбачають скорочення українського населення на 15 млн. до 2050 р., оскільки смертність буде перевищувати народжуваність та збережеться тенденція старіння населення [3].

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши статистичні дані, було виявлено, що максимальна кількість сільських населених пунктів у 1995 р. в цілому по

Україні налічувала 28864 од. Станом на 01 січня 2011 р. їх стало 28457, що на 407 одиниць менше. Якщо такими темпами сільські поселення зникатимуть і надалі, то у 2015 році їх кількість зменшиться на 474, а у 2020 р. – на 524 одиниці.

Були проаналізовані статистичні дані за 1991–2013 рр. щодо кількості сільських населених пунктів у розрізі областей України. Загальна кількість сіл в Україні з 1991 р. скоротилася на 403 одиниці – з 28844 до 28441. Своєрідними аутсайдерами за кількістю зниклих сіл є Київська – 79, Харківська – 62 та Полтавська – 52 області, у 19 регіонах зафіксовано зменшення кількості сільських поселень, а у 6 – збільшення.

Лідерами серед збільшення кількості сільських поселень стали Тернопільська, Закарпатська та Волинська області з показниками 35, 16 та 9 новостворених сільських поселень відповідно. Зауважимо, що процес зникнення сіл супроводжується не тільки фізичним вимиранням їхніх мешканців чи зміною місця проживання, а й укрупненням сільських населених пунктів, здебільшого поглинання містами сільських поселень, що розташовані поблизу міст, наприклад, шляхом об'єднання з іншими населеними пунктами або включення їх у межі міст і селищ міського типу (рис. 1).

Найбільше сіл зникло у Київській та Харківській областях – 79 та 62 села відповідно. Окрім того припинення функціонування сільських населених пунктів безпосередньо зумовлено також їх кількістю у тій чи іншій області (табл. 1). Так, станом на 1 січня 2013 р. найбільше сільських населених пунктів зареєстровано саме у Львівській області (1850), Полтавській (1810), Харківській (1679), Житомирській (1613), Чернігівській (1481), а найменше – у Чернівецькій (398), Закарпатській (579) та Херсонській (658) областях.

Щодо відносних показників зменшення кількості сіл, то першість за цим критерієм належить також Київській, Харківській та Полтавській областям з показниками (–6,56%), (–3,56%) та (–2,79%) відповідно. У Тернопільській області відносний приріст кількості сільських поселень порівняно з 1991 р. склав +3,54%. Значна частина сіл припинила своє існування у Київській області, що спричинено катастрофою на Чорнобильській АЕС. Проте, за інформацією управління зі зв'язків з місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України за 1991–2012 рр. з карти України зник 641 сільський населений пункт, з яких 40 селищ і 601 село. 2000-й рік був рекордним щодо вимирання українських сіл. Тоді з адміністративного обліку було знято 86 населених пунктів, у т.ч. 78 – через відсутність у них людей. Загалом по Україні за цей період зникло 528 населених пунктів через відсутність у них мешканців та 128 – за рахунок об'єднання з іншими населеними пунктами або включення їх до складу міст або селищ міського типу. Як бачимо з наведеного цифрового матеріалу щодо загальної чисельності сільських населених пунктів дані офіційної статистики і управління Апарату Верховної Ради суттєво різняться.

Отже, з часів здобуття незалежності в Україні спостерігається природне скорочення населення у зв'язку із домінантністю показників смертності над народжуваністю. Так, сьогодні населення України складає тільки 45,5 млн. людей, скоротившись на 6 млн. людей з часів розпаду Радянського Союзу [4]. Особливо гострою демографічна проблема спостерігається в українському селі, а також «... високий рівень постаріння населення, низька народжуваність, деформація шлюбно-сімейних процесів та їх соціальні наслідки, погіршення стану здоров'я та скорочення

середньої тривалості життя, відставання сільського населення за освітнім рівнем та архаїчність освітньо-професійної структури зайнятих на селі, руйнування сільського розселення, міграційний вплив найбільш активної, інтелектуальної і фізично розвинутої молоді та осіб середнього віку із сільської місцевості» [5].

Від рівня освіти значною мірою залежать і економічна стабільність населення та доходи, що дозволяє належним чином задо-

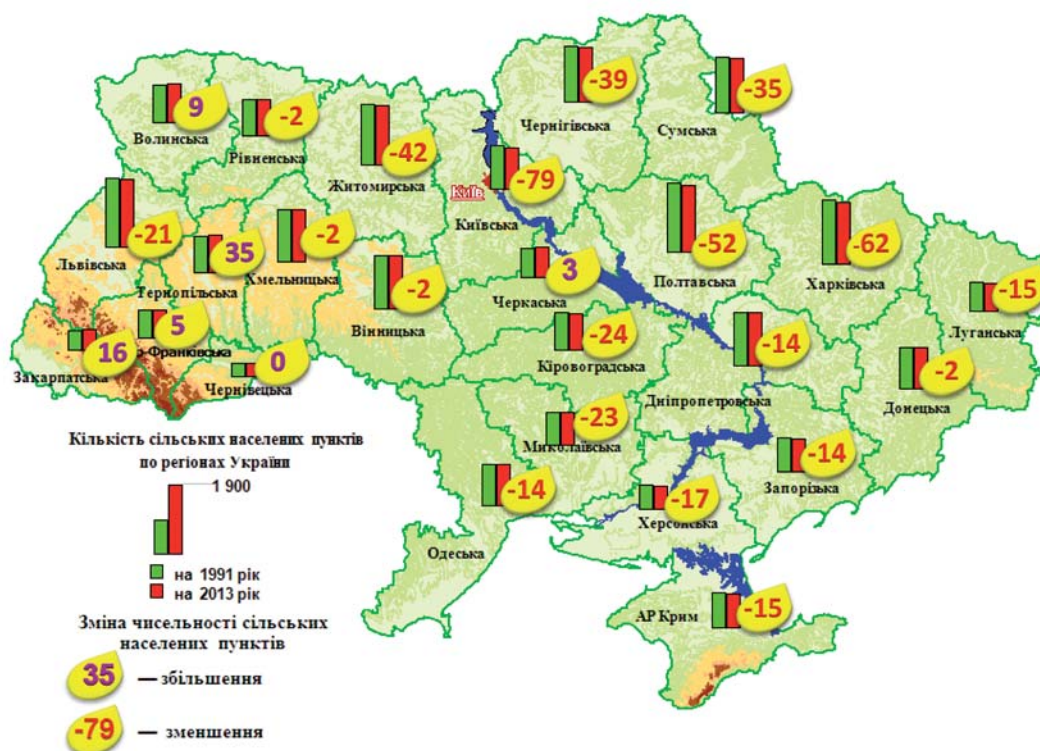

Рис. 1 – Чисельність сільських населених пунктів та її зміна по областях України в період з 1991 до 2013 рр. (за даними Держкомстату)

вольнити основні життєві потреби, підтримувати здоров'я тощо[6]. Так, наявність повної вищої освіти має суттєве значення. Якщо порівнювати міське та сільське населення, то жителі міст є більш освіченими, чому так само сприяє навчальна та післянавчальна міграція сільської молоді. Згідно зі статистичними даними, у 2012 р. питома вага осіб з вищою (включаючи базову та початкову вищу) освітою серед міського населення становила 37,9% (у 1989 р. – 34,5%), а серед сільського – 17,7% (у 1989 р. – 13,3%). Натомість частка осіб, які не мають навіть повної загальної середньої освіти серед міського населення становить 26,7%, а серед сільського – 47,3% (у 1989 р. – 35,8 % та 60,4% відповідно).

Таким чином, як вважають Прокопа І.В. (2005) та Стоянець Н.В. (2008) для стабілізації демографічної ситуації на сільських територіях потрібно вжити нагальних заходів, що в першу чергу стосується соціальної політики та національної економіки, зокрема:

- удосконалити розвиток системи заходів щодо матеріальної підтримки сільського населення;
- покращити освітній та культурний розвиток селян;
- ліквідувати дитячу надсмертність у сільських населених пунктах та сприяти збільшенню середньої тривалості життя (насамперед чоловіків);
- забезпечити медичними закладами та своєчасною медичною допомогою сільське населення;
- реформувати розвиток соціальної інфраструктури у сільських територіях;
- сприяти формуванню зворотних міграційних потоків у напрямку місто-село ;
- здійснити реформування АПК з метою покращення економічного статусу селянина;
- удосконалити державну підтримку фермерських господарств та цін на сільськогосподарську продукцію.

Окрім того, для покращення соціально-демографічного стану сільських населених пунктів необхідно також проводити моніторинг основних показників соціального розвитку: забезпеченості дитячими дошкільними закладами, загальноосвітніми школами, амбулаторно-поліклінічними, лікарняними закладами, закладами санаторно-лікувального та курортного типу, бібліотеками, спортивними залами, будинками культури та клубами, будинками побуту, швейними майстернями і т.п.

Висновок. Проведені узагальнення та аналіз даних Державної служби статистики України дали можливість виявити соціально-демографічні проблеми сільських населених пунктів, які в першу чергу залежать від розвитку соціальної інфраструктури на селі (забезпечення дитячими дошкільними, загальноосвітніми навчальними, лікарняними та амбулаторно-поліклінічними закладами, бібліотеками, будинками культури та клубами, залами для заняття фізкультурою і спортом, закладами побутового обслуговування сільського населення, наявність доріг з твердим покриттям), що впливає на народжуваність, смертність та природний приріст сільського населення, його щільність на певній території, міграційні процеси та зрештою на загальну кількість сільських населених пунктів, яких за 15 років поменшало на 407 одиниць.

Саме тому розвиток соціальної сфери на селі – це не лише вирішальне питання щодо поліпшення умов для проживання населення на сільських територіях, а й можливість збереження та існування сільського населеного пункту взагалі. Нині Україна стоїть на межі глибокої демографічної кризи, що може спричинити незворотні процеси зниження чисельності населення. Для розв'язання цієї проблеми необхідні істотні економічні перетворення, які неможливі без рішучих дій у соціально-демографічній сфері.

Список літератури

1. Юзефович А.Е. Ресурси господарської діяльності сільського населення / А. Е.Юзефович // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. – К., 2005. – С. 229–233.

2. Михайлов М. Г. Фінансові аспекти розвитку соціальної інфраструктури села / М. Г. Михайлов, А. І. Сухоставець // Вісник Сум. с.-г. ін-ту. 1997. № 1. С. 2124.

3. Яковенко Т. В. Оцінка впливу соціальних факторів на сучасну демографічну ситуацію в Україні / Т. В. Яковенко // Socioпростір. – 2010. – № 1 – С. 77–78.

4. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П.Т. Саблук // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. – К., 2005. – С. 4–18.

5. Живора С. Демографічна ситуація в сучасному українському селі / С. Живора // Демографічні процеси в сучасній Україні. – К., 1998. – С. 38–39.

6. Гнатишин Й.П. Доходи і видатки сільського населення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / Й. П. Гнатишин; Державний агро-екологічний ун-т. – Житомир, 2005. – 20 с.

Анотація. Проанализировано демографическое состояние сельских территорий в Украине. Обнаружено, что количество сельских населенных пунктов с годами стремительно уменьшается. Рассмотрено состояние образования украинских сел. Предложены меры по стабилизации демографической ситуации на сельских территориях.

Summary. The demographic situation in rural Ukraine is analyzed. It is revealed that the number of rural settlements over the years is rapidly decreasing, as well as the state of ukrainian education in rural areas. The measures to stabilize the demographic situation in rural areas are proposed.

Стаття надійшла до редакції 20 липня 2015 р.